ДЕРЖАВНА І НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ БУДЖАЦЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

УКРАЇНСЬКІ ГОВІРКИ МЕЖИРІЧЧЯ ДНІСТРА І ДУНАЮ В ЛІНГВОГЕОГРАФІЧНОМУ АСПЕКТІ

Андрій Колесников
доктор філологічних наук, доцент
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
akolesnykov2015@ukr.net

Українські говірки межиріччя Дністра і Дунаю чи українські південнобессарабські говірки – особливий територіальний різновид української мови. Це говірки, більшість з яких сформувалися як переселенські дещо більше двохсот років тому, і функціонують весь цей час у полімовному середовищі (у контакті з російськими, румунськими, болгарськими, гагаузькими та ін. говірками) в латеральному ареалі української мови.

Докладно їх почали вивчати переважно описово від середини XX ст. такі українські лінгвісти, як А. М. Мукан [9], В. П. Дроздовський [5], Т. П. Заворотна [6], потім (у 70-х рр. XX ст.) їх досліджує П. Ю. Гриценко [2], і під його керівництвом, пізніше (вже у XXI ст.) – М. С. Делюсто [4], А. О. Колесников [8] та ін.

Лінгвогеографічне відбиття ареалів є природною, найорганічнішою, найпоказовішою формою експлікації знань про діалекти – територіальні різновиди мови. Без представлення діалекту на карті його дослідження не сприймається як завершене, так само не можна вважати завершеним дослідження загальнонародної мови, допоки на карту не спроєктовані всі ареали її поширення.

Межиріччя Дністра і Дунаю як ареал функціонування української мови відбито на карті «Південноруських наріч і говорів» К. П. Михальчука 1871 р., на «Діалектологічній карті

України» В. Ганцова 1923 р., на «Карті українських говорів» І. Зілинського 1933 р., на «Карті говорів української мови» Ф. Т. Жилка 1966 р. та на «Карті говорів української мови» І. Г. Матвіяса, що була укладена за результатами дослідження «Атласу української мови», а також на «Діалектологічній карті російської мови в Європі» 1914 р. (див. фрагменти відповідних карт, надрукованих в III томі «Атласу української мови» [1], що відбивають південнобессарабський сегмент – Рис. 1-6).

Рис. 1. *Південнобессарабський сегмент карти, укладеної К. П. Михальчуком.*

Рис. 2. *Південнобессарабський сегмент карти В. Ганцова.*

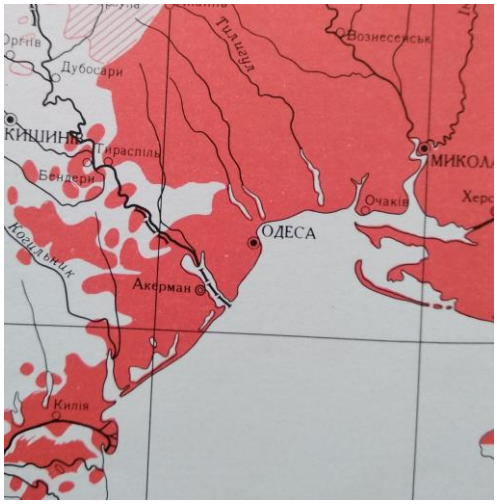

Рис. 3. *Південнобессарабський сегмент карти І. Зілинського.*

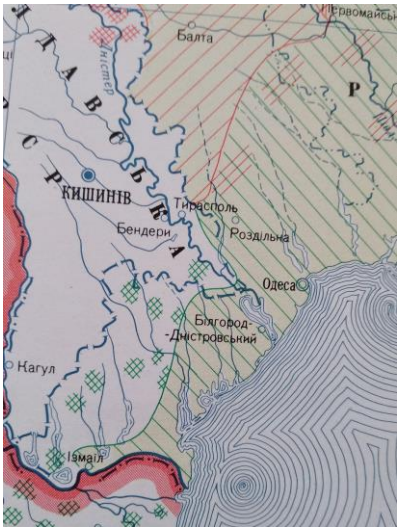

Рис. 4. *Південнобессарабський сегмент карти Ф. Т. Жилка.*

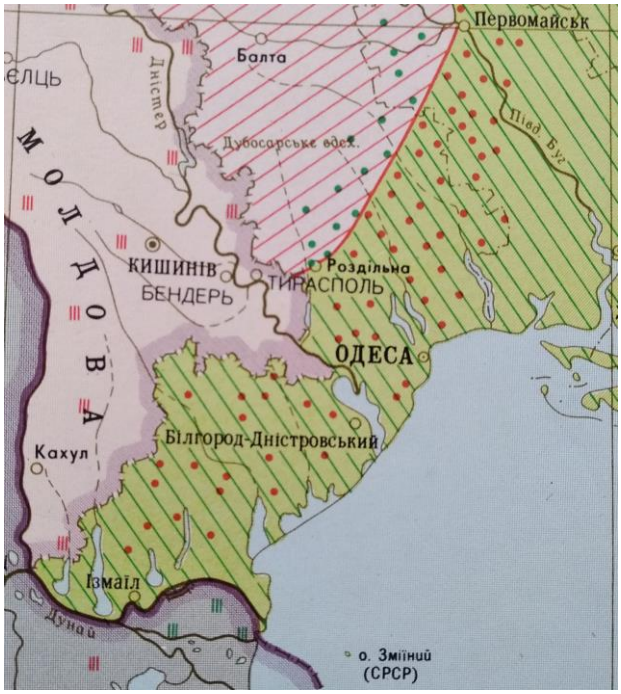

Рис. 5. Південнобессарабський сегмент карти, укладеної І. Г. Матвіясом.

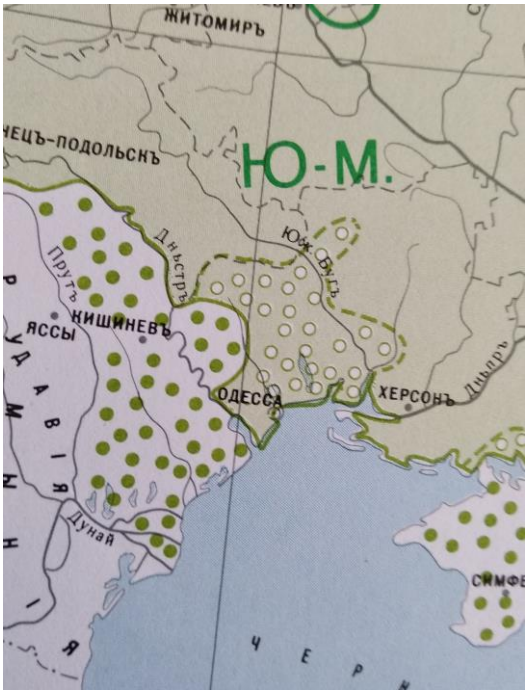

Рис. 6. Південнобессарабський сегмент на «Діалектологічній карті російської мови в Європі».

Окремі явища лексичного рівня картографовано у праці П. Ю. Гриценка «Моделювання системи діалектної лексики» [3], де представлено 31 картосхему, присвячену цьому ареалу (Рис. 7).

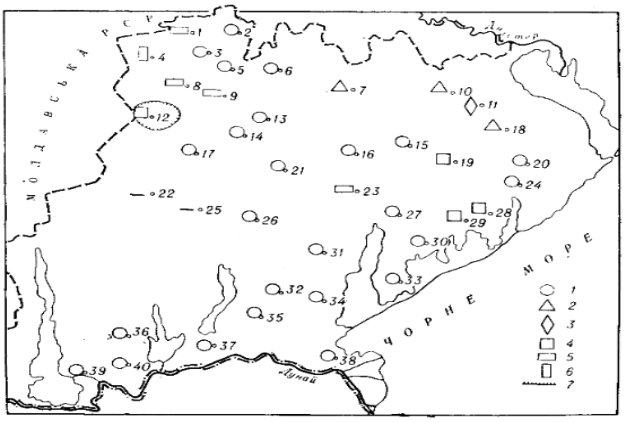

Картосхема 1. Семантична структура лексеми *бабана*.
1 — 'стара вівця'; 2 — '~ вівця' + '~ корова'; 3 — 'стара вівця' — '~ корова' + '~ коза'; 4 — 'стара коза'; 5 — 'стара вівця' + наявність гетероклізи *бабан* 'старий баран'; 6 — 'стара вівця' + '~ коза' + наявність гетероклізи *бабан* 'старий баран'; 7 — вторинна номінація: *бабана* 'сорт крупної квасолі'.
Для етимології лексеми *бабана*, яка досі не підзначалася в інших укр. гов., важливим є свідчення рос. гов. Забайкалля: *бабан* 'старий козел' [Элиасов, 57].

Рис. 7. Приклад картосхеми з монографії П. Ю. Гриценка, що демонструє поширення мовного явища в південнобессарабському ареалі.

На новому етапі досліджень (у XXI ст.) був виданий регіональний «Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю» А. О. Колесникова [7] із узагальнювальною картою, що відбиває територіальне варіювання місцевих говірок на підставі аналізу переважно явищ морфологічного рівня (Рис. 8).

В усіх названих джерелах межиріччя Дністра і Дунаю як ареал функціонування української мови представлений по-різному. Десь українськими говірками охоплено весь ареал межиріччя Дністра і Дунаю, десь – тільки його частину, по-різному, із неоднаковою докладністю відзначено характер українськомовного простору, зокрема його перехідний характер, причому межі відповідних ареалів і діалектних різновидів на різних картах не збігаються. Чому так сталося?

Тому є багато пояснень. З одного боку, карти можуть відбивати стан розвитку говірок у відповідний період часу. Крім того, як відомо, вірогідній лінгвогеографічній фіксації діалектів мови має передувати їхнє ґрунтовне описове дослідження на різних рівнях мовної структури (та й саме картографування має спиратися на аналіз різних рівнів мовної структури, мати достатньо щільну, репрезентативну мережу обстеження). Зрозуміло, якщо такі цілеспрямовані дослідження (фонетики, граматики, лексики говірок ареалу) починаються з середини XX ст., то достовірніші лінгвогеографічні дані можуть міститися в тих картах і атласах, що були укладені після проведення описових досліджень першої хвилі (карта Ф. Т. Жилка 1966 р.). Від наступної лінгвогеографічної праці, від досвіду укладання «Атласу української мови», слід було чекати достовірнішої і докладнішої інформації про ареальне варіювання української мови в межиріччі Дністра і Дунаю, визначення ареальної конфігурації прояву у говірках тих рис, що були схарактеризовані в попередніх описових працях, але цього не сталося – на карті І. Г. Матвіяса весь ареал виглядає як рівномірний простір, на якому розташовані однотипні (мішані) українські говірки, перехідні від південно-східного до південно-західного наріччя на південно-східній діалектній основі.

Укладачі «Атласу української мови», критично оцінивши досвід картографування новожитніх ареалів, залишившись у чомусь невдоволеними деякими результатами дослідження, визначили, чому не вдалося докладно лінгвогеографічно відобразити такі ареали, як межиріччя Дністра і Дунаю. На їхню думку, справа загалом у складності дослідження переселенських говірок, у тому, що вони становлять собою складний за генетичними і динамічними параметрами об'єкт, зокрема й у просторовому плані, – це своєрідний конгломерат різних генетичних і динамічних типів говірок (переселенські говірки сягають різних материнських говірок різної генези і по-різному зберігають материнські діалектні риси), що включають в себе так звані моногенні говірки (що добре зберігають генетичні риси), мішані говірки (окремий тип говірок, що постали внаслідок змішування в одній говірці різних материнських типів без виразного домінування якогось одного з них), редуктивні говірки (особливий динамічний тип говірок, що швидко втрачають материнські риси під впливом мовного оточення). Складність просторової конфігурації пов'язана, на думку укладачів «Атласу української мови», із «лінгвогеографічною незавершеністю діалектотворчого процесу», афронтальним характером мовних і діалектних контактів і знаходить вияв у великій строкатості діалектного ландшафту (різнотипні говірки), відсутності чітких, окреслених багатьма згрупованими в пасма ізоглос меж ареалів, у значній черезсмужності і мозаїчності ареалів, розірваності ізоглос [1, с. 6-9]. Укладачі «Атласу української мови» дійшли висновку, що для кращого лінгвогеографічного вивчення і відбиття таких ареалів потрібні окремі питальники й окремі спеціальні регіональні дослідження, тобто місію лінгвогеографічного вивчення таких ареалів, як межиріччя Дністра і Дунаю, було покладено на регіональні атласи.

Під керівництвом П. Ю. Гриценка таке дослідження – з опорою на досвід вивчення ареалу, із застосуванням низки інноваційних прийомів, спрямованих на подолання труднощів опису новожитніх говірок (напр., біхронне картографування,

перехресне застосування текстів і програми із критичною оцінкою їх суперечливих свідчень) – було проведено [7; 8]. Автор відбив на карті (Рис. 8) основні генетичні, динамічні типи говірок, визначив їхні межі, характер просторового розподілу, зокрема мозаїчність різних типів, визначив розташування острівців моногенних говірок (що зберігають ознаки материнських типів, але їх ознаки не поширюються на весь ареал).

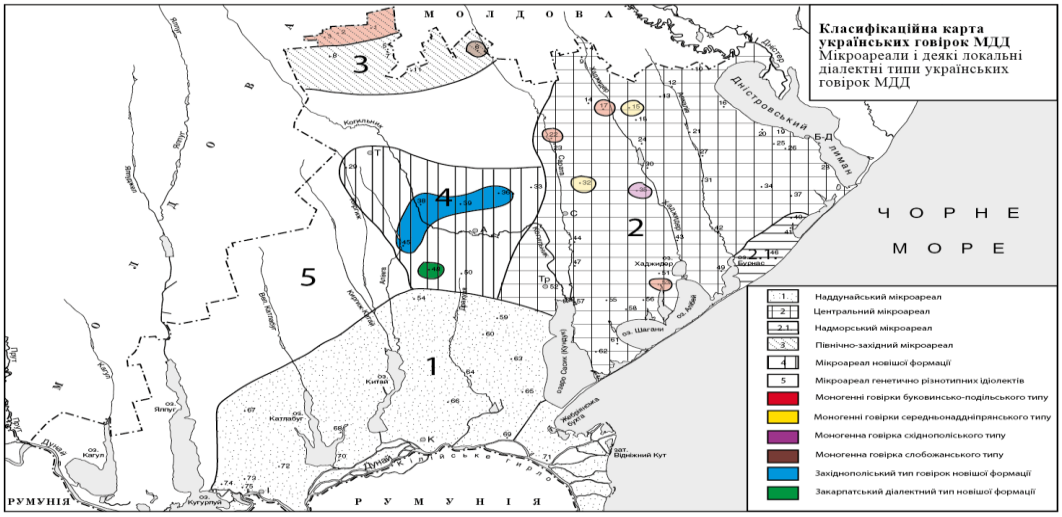

Рис. 8. *Карта українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю А. О. Колесникова*

Залишивши чимало питань і визначивши нові перспективи дослідження (докладнішого вивчення наразі потребують редуктивні говірки регіону, говірки новішої формації, відбиття міжмовної взаємодії тощо), регіональний атлас довів, що характер діалектного простору межиріччя Дністра і Дунаю, його формально-картографічні показники (мозаїчність, черезсмужність, перерваність, розпорошеність, неоднорідність конфігурації зон різної щільності), хоч і ускладнює картографування, обмежує можливість оперувати ареалами як самостійними просторово-лінгвістичними одиницями, але не блокує, не унеможливлює його. Нові карти (частина з яких

біхронна) дозволяють зіставляти у лінгвогеографічній проєкції сучасний стан розвитку і дослідження цих говірок з попередніми, пояснювати динаміку говірок, оцінювати досвід, прийоми і методи картографування з метою подальшого удосконалення їх.

Бібліографія:

1. Атлас української мови (2001). В 3 т. Т. 3. Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі. Київ. 266 с.

2. Гриценко П. Е. (1980). Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западностепных говоров: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : 10.02.02. Киев. 27 с.

3. Гриценко П. Ю. (1984). Моделювання системи діалектної лексики. Київ : Наукова думка, 228 с.

4. Делюсто М. С. (2010). Граматика говірки у світлі тексту. Київ, 235 с.

5. Дроздовский В. П. (1962). Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области): автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук. Киев, 27 с.

6. Заворотна Т. П. (1967). Лексика українських наддунайських говірок : дис. ... канд. філол. наук : 661 / Ужгородський державний університет. Ужгород, 333 с.

7. Колесников А. О. (2016). Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл : Ірбіс, 168 с.

8. Колесников А. О. (2015). Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 38 с.

9. Мукан А. М. (1960). Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості: дис. ... кандидата філол. наук. Глухів, 291 с.